

УДК 343.13

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-15-138-141

Стрілець Галина Олександрівна,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»»
e-mail: galinastrelets2018@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1067-0820>

Щеглова Анастасія Олександрівна,
магістрантка
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
e-mail: pravokafedrapf@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПІДОЗРЮВАНОГО ТА ОБВИНУВАЧЕНОГО У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена дослідженню особливостей правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. У статті вивчено доктринальні підходи до розуміння правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні та встановлено, що останні вивчаються та розробляються численними вітчизняними науковцями. У цілому основні доктринальні підходи класифіковано за наступними категоріями: соціально-правовий, правозахисний, психолого-правовий, індивідуалізація та диференціація вікових меж. Автором наголошено, що однією з ключових конвенцій, що стосується правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 році, до якої приєдналися практично всі країни світу. Конвенція визначає основні принципи та стандарти для захисту прав дітей у всіх сферах їхнього життя, включаючи права неповнолітніх у кримінальному провадженні. Проаналізовано українське законодавство, яке містить положення, що визначають правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. Основні норми регулюють це питання знаходяться в Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законах.

Автором аргументовано зазначено, що визначення віку кримінальної відповідальності є ключовим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Законодавство повинно враховувати когнітивний та емоційний розвиток неповнолітніх, щоб уникнути несправедливих санкцій та негативних наслідків для їхнього майбутнього. Другим важливим аспектом є участь батьків чи законних представників у кримінальному процесі. Зафіксовано, що забезпечення активної участі та гідного ставлення до батьків може вирішити багато проблем, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх та їхньою реабілітацією.

Ключові слова: правовий статус, неповнолітній, підозрюваний, конвенція, обвинувачений, кримінальне провадження.

Strilets' H., Shcheglova A. FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF A MINOR SUSPECT AND ACCUSED IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the peculiarities of the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings. The article examines doctrinal approaches to understanding the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings and establishes that the latter are studied and developed by numerous domestic scientists. In general, the main doctrinal approaches are classified according to the following categories: socio-legal, human rights, psychological-legal, individualization and differentiation of age limits. The author emphasizes that one of the key conventions related to the legal status of minors in criminal justice is the Convention on the Rights of the Child, adopted by the UN General Assembly in 1989, to which almost all countries of the world have joined. The Convention defines basic principles and standards for the protection of children's rights in all areas of their lives, including the rights of minors in criminal proceedings. The Ukrainian legislation, which contains provisions determining the legal status of a minor suspect and accused in criminal proceedings, is analyzed. The main norms governing this issue are found in the Criminal Procedure Code of Ukraine and other laws.

The author argued that determining the age of criminal responsibility is a key aspect in solving this problem. Legislation should take into account the cognitive and emotional development of minors in order to avoid unfair sanctions and negative consequences for their future. The second important aspect is the participation of parents or legal representatives in the criminal process. Ensuring the active participation and decent treatment of parents can solve many problems related to the protection of the rights of minors and their rehabilitation.

Key words: legal status, minor, suspect, convention, accused, criminal proceedings.

Постановка проблеми. Проблематика правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні представляє значущий аспект в правовій сфері. Однією з
Випуск 15. 2023

ключових проблем є ефективний захист прав та інтересів неповнолітніх, які стають підозрюваними чи обвинуваченими у кримінальних справах. Сучасні правові системи повинні бути здатні гарантувати справедливість та рівність перед законом для цієї вразливої групи осіб. Важливо визначити вікові та психологічні особливості неповнолітніх, щоб забезпечити їхній адекватний захист та врахування в усіх етапах кримінального процесу.

Визначення віку кримінальної відповідальності є ключовим аспектом у вирішенні цієї проблеми. Законодавство повинно враховувати когнітивний та емоційний розвиток неповнолітніх, щоб уникнути несправедливих санкцій та негативних наслідків для їхнього майбутнього. Другим важливим аспектом є участь батьків чи законних представників у кримінальному процесі. Забезпечення активної участі та гідного ставлення до батьків може вирішити багато проблем, пов'язаних із захистом прав неповнолітніх та їхньою реабілітацією. Важливо враховувати, що молодь є особливою соціальною категорією, і розгляд їхніх кримінальних справ повинен враховувати виховний аспект та можливість перевиховання. Замість важких покарань, система повинна сприяти реабілітації та навчанню, щоб забезпечити повернення неповнолітніх до суспільства як законслухняних громадян.

Міжнародний досвід та стандарти можуть слугувати важливим джерелом інформації для вирішення цих питань. Адаптація кращих практик із залученням експертів та представників громадськості може допомогти створити сучасну та ефективну систему правосуддя для неповнолітніх.

У підсумку, особливості правового статусу неповнолітніх у кримінальному провадженні вимагають глибокого аналізу, адаптації законодавства та впровадження інноваційних підходів. Забезпечення справедливості та правопорядку для неповнолітніх не лише визначає майбутнє цієї групи осіб, але й є стратегічно важливим для розвитку суспільства як цілісної та гуманної спільноти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну базу питання правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні складають праці вітчизняних й зарубіжними вченими з різних галузей юриспруденції, а саме було предметом наукових досліджень таких учених, як В.М. Бурдін, А.Є. Голубов, Т.О. Гончар, М.В. Джига, М.О. Карпенко, С.П. Коталейчук, О.О. Левендаренко, О.Р. Михайленко, Ю.П. Янович та інших.

Метою статті є аналіз правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У високорозвиненому суспільстві поняття правосуддя та захист прав людини визнаються невід'ємними складовими елементами демократичного ладу. Однак, коли мова йде про неповнолітніх, особливості їхнього правового статусу у кримінальному провадженні виявляються складним питанням, яке потребує глибокого вивчення та вирішення.

Доктринальні підходи до розуміння правового статусу неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні вивчаються та розробляються численними вітчизняними науковцями. У цілому основні доктринальні підходи можемо виокремити за наступними категоріями: соціально-правовий, правозахисний, психолого-правовий, індивідуалізація та диференціація вікових меж.

Згідно з соціально-правовим підходом, неповнолітній розглядається як особлива соціально-правова категорія, що потребує спеціального захисту та уваги в кримінальному правосудді. Науковці, які підтримують цей підхід, розвивають концепції, що стосуються реабілітації та перевиховання неповнолітніх, а також важливості врахування їхніх особливостей під час кримінального провадження [2].

За правозахисним підходом, акцент робиться на гарантуванні та захисті прав неповнолітніх в процесі кримінального провадження. Науковці, які слідкують за цим підходом, розвивають концепції правового статусу як механізму захисту від дискримінації та порушень прав неповнолітніх [1].

Психолого-правовий підхід зосереджений на вивченні психологічних та психічних особливостей неповнолітніх, які можуть впливати на їхню участь у кримінальному процесі. Науковці, які дотримуються цього підходу, розглядають можливість використання психологічних експертиз та інших методів для більш ефективного захисту та розуміння неповнолітніми правового процесу [5].

Варто звернути увагу також на індивідуалізацію та диференціацію вікових меж. Деякі науковці висловлюють думку, що правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого повинен бути індивідуалізованим, а вікові межі кримінальної відповідальності можуть бути обґрунтовано збільшеними факторами, такими як рівень розвитку, соціальне середовище тощо.

Вказані підходи взаємодіють та формують обґрунтування для подальших реформ у кримінальному правосудді щодо неповнолітніх. Вони допомагають сформулювати комплексний підхід до захисту прав та інтересів неповнолітніх у судовому процесі та сприяють розвитку гуманного та справедливого підходу до цієї особливої категорії осіб.

Національне та міжнародне законодавство, включаючи ряд міжнародних конвенцій, визначає правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні, забезпечуючи їхні права та захист від будь-якої форми дискримінації чи неправомірного втручання. Однією з ключових конвенцій, що стосується правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1989 році та набула сили у 1990 році. До конвенції приєдналися практично всі країни світу. Конвенція визначає основні принципи та стандарти для захисту прав дітей у всіх сферах їхнього життя, включаючи права неповнолітніх у кримінальному провадженні [4].

Деякі ключові конвенційні положення, які стосуються правового статусу неповнолітніх у кримінальному правосудді, включають:

Згідно з приписами статті 37 Конвенції визначає, що діти не повинні піддаватися жорстокому, нелюдському або принижуючому поведженню чи покаранню. Забороняє смертну кару та увесь вид покарань, які можуть призвести до фізичного чи психологічного травмування.

Стаття 40 під назвою «Правосуддя для неповнолітніх» закликає країни-учасниці приймати необхідні заходи для забезпечення справедливого та ефективного розгляду кримінальних справ, в яких винні діти. Зазначає принципи та гарантії, такі як право на адвоката та право на притулок.

Відповідно до статті 39 країни-учасниці повинні забезпечувати, щоб неповнолітні, які перебувають під судовим переслідуванням чи визнані винними, мали доступ до послуг реабілітації та соціального відновлення.

Ці положення Конвенції про права дитини відображають глобальний консенсус стосовно прав та захисту неповнолітніх у кримінальному правосудді. Країни-учасниці зобов'язані враховувати ці принципи при розробці та впровадженні свого законодавства та практики, спрямованої на захист прав дітей під час кримінального провадження.

Додатково, інші міжнародні документи можуть також впливати на правовий статус неповнолітніх у кримінальному правосудді. Серед них підкреслимо наступні:

- Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Рядські керівні принципи) [3];
- Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») [8];
- Стандарти ЮНІСЕФ щодо дітей, які перебувають під судовим переслідуванням або засуджені до покарання [9].

У свою чергу, українське законодавство містить положення, які визначають правовий статус неповнолітнього підозрюваного та обвинуваченого у кримінальному провадженні. Основні норми регулюють це питання знаходяться в Кримінальному процесуальному кодексі України та інших законах. Нижче наведено деякі ключові аспекти цього правового статусу:

1. Вік кримінальної відповідальності. Відповідно до статті 20 Кримінального кодексу України, вік кримінальної відповідальності визначається у 14 років. Однак, неповнолітні особи віком від 14 до 16 років не можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за вчинені злочини, за винятком випадків, коли вони вчинили тяжкі або особливо тяжкі злочини [6].

2. Участь адвоката. Згідно із статтею 51 Кримінального процесуального кодексу України, неповнолітній підозрюваний чи обвинувачений має право на захист від адвоката з моменту винесення йому обвинувачення в кримінальному провадженні [7].

3. Судові гарантії. Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, суди повинні надавати неповнолітнім особливий захист та враховувати їхні особливості під час розгляду кримінальних справ. Судовий процес щодо неповнолітніх може відбуватися у спеціальних умовах, наприклад, у судових приміщеннях, призначених для неповнолітніх.

4. Відповідальність та покарання. Законодавство передбачає особливі види відповідальності та покарання для неповнолітніх. Санкції можуть бути менш суворими порівняно з дорослими, і можуть включати заходи виховного впливу, примусову медичну або психологічну допомогу.

5. Особливості слідчого етапу. У процесі слідства зобов'язано дотримуватися особливих норм щодо взаємодії з неповнолітніми, включаючи участь педагогічних працівників та представників органів опіки і піклування.

Вищевказані положення інтегровані в систему кримінального правосуддя для неповнолітніх з метою забезпечення їхнього справедливого та ефективного участі в кримінальному провадженні, а також забезпечення захисту їхніх прав і інтересів.

Висновки. У висновку слід відзначити, що неповнолітні особи, як і повнолітні, користуються конституційними правами та свободами, включаючи право на захист і справедливий суд. Однак, через особливості їхнього віку та психофізіологічних характеристик, правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні має свої особливості. Згідно з міжнародними та національними правовими актами, неповнолітні підозрювані та обвинувачені мають право на особливий захист та розгляд справи у спеціальних умовах. Так, можливо використання альтернативних методів вирішення справ, які враховують особливості психології та вікових характеристик неповнолітніх.

До важливих аспектів слід віднести також участь представника батьків або опікуна у правових процесах, що стосуються неповнолітнього. Це спрямовано на захист інтересів та прав дитини відповідно до принципів міжнародного права та законодавства країни. Необхідно також враховувати, що в справах неповнолітніх важливим є педагогічний підхід до виправдування та реабілітації, а не тільки покарання. При цьому може бути застосовано заходи соціально-педагогічного впливу з метою виправлення та реінтеграції неповнолітніх у суспільство. Підсумовуючи, можна сказати, що правовий статус неповнолітніх у кримінальному провадженні вимагає особливого підходу, який забезпечує захист їхніх прав і одночасно

сприяє їхньому вихованню та реабілітації. Це пов'язано з визнанням особливостей вікового розвитку та потреб неповнолітніх у правовій системі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гайдай-Бандурка І. О. Міжнародні акти з питань кримінально-правового захисту прав дітей. *Право і Безпека*. 2014. № 1. С. 6–10.
2. Голубов А. Є. Види правового статусу та їх значення для кримінального процесу. *Вісник Університету внутрішніх справ*. Х., 2000. № 11. С. 155.
3. Керівні принципи Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріадські керівні принципи); Міжнародний документ від 14.12.1990 № 45/112. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu90377?an=&ed=&dtm=&le=>
4. Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
5. Кочура О. О. Неповнолітній потерпілий як учасник кримінального провадження : монографія. Харків : НікаНова, 2015. 249 с.
6. Кримінальний кодекс України : Кодекс від 05.04.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
8. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"): Багатостороння угода від 29.11.1985 URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?an=2&ed=1985_11_29
9. Стандарти ЮНІСЕФ щодо дітей, які перебувають під судовим переслідуванням або засуджені до покарання: Міжнародний документ. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>

REFERENCES:

1. Haidai-Bandurka, I. O. (2014). Mizhnarodni akty z pytan kryminalno-pravovoho zakhystu prav ditei. [International acts on criminal law protection of children's rights]. *Pravo i Bezpeka*, 1, 6–10 [in Ukrainian].
2. Holubov, A. Ye. (2000). Vydy pravovoho statusu ta yikh znachennia dlia kryminalnoho protsesu. [Types of legal status and their significance for the criminal process]. *Visnyk Universytetu vnutrishnikh sprav*, 11, 155 [in Ukrainian].
3. Kerivni pryntsyipy Orhanizatsii Obiednanykh Natsii dlia poperedzhennia zlochynnosti sered nepovnolitnikh (Er-Riadski kerivni pryntsyipy). (1990, December 14). [Guiding principles of the United Nations Organization for the prevention of crime among minors (Riyadh guidelines) № 45/112]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mu90377?an=&ed=&dtm=&le=> [in Ukrainian].
4. Konventsiia pro prava dytyny. (1989, November 20). [Convention on the Rights of the Child]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
5. Kochura, O. O. (2015). Nepovnolitnii poterpilyi yak uchasnyk kryminalnoho provadzhennia : monohrafiia. [Minor victim as a participant in criminal proceedings: monograph]. Kharkiv : NikaNova [in Ukrainian].
6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 05). [Criminal Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
8. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Obiednanykh Natsii, shcho stosuivtsia vidpravlennia pravosuddia shchodo nepovnolitnikh ("Pekinski pravyla"). (1985, November 29). [United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("Beijing Rules")]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MU85321?an=2&ed=1985_11_29 [in Ukrainian].
9. Standarty YuNISEF shchodo ditei, yaki perebuvauiut pid sudovym peresliduvanniam abo zasudzheni do pokarannia. [UNICEF Standards for Children Under Prosecution or Sentenced to Punishment: International Document]. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 1.11.2023